

Сократ... Лессінг, Гегель... Дещо про критику як спосіб існування діалектики

Співвідношення гегелівської діалектики до сократичної не належить до вельми ясних: як для тих, хто з потреби незносної ситуації пробує осмислювати навколишній світ, так і для тих, хто фактово пов'язаний із розглядом проблем мислення. Останні перш за все спробують критикувати уявлення Гегеля про це співвідношення; перші, звичайно, погано знають декотрі історичні факти щодо розвитку німецької класичної філософії. Щодо уявлень Гегеля про стосунки своїх досліджень із спадщиною Сократа, то їх не важко знайти не тільки у його творах. У томі XXIX другого польського видання творів Леніна можна прочитати параграф «Філософія Сократа», котрий нецікаво підсумовує нецікаві гадки Гегеля з цього приводу. Бо німецький мислитель, як ідеаліст, лише пробує знайти й висловити у короткому історичному нарисі прагнення до духовної *форми* сократичної спадщини. Гегель далекий від пошуку якихось сільних потреб у суспільному житті Афін сократовського часу та післянаполеонівської Німеччини. Але, щоби пізнати якісь суспільні перспективи чи виходи із важких суспільних проблем, безумовно необхідно вміти співвідносити реальний світ та його зображення у мисленні. Інакше важко не лишитись під впливом ілюзій та не виявитися об'єктом так званої іронії історії. Тому треба побачити, на яких саме передумовах ґрунтується критичне мислення в Сократа, в Гегеля та сучасне критичне мислення матеріалістичного типу.

Сократична діалектика безумовно не є мистецтвом оперування зі словами (ним була софістика), не є вона також мистецтвом оперування із науковими поняттями, бо вони ще тільки-тільки починали формуватись як окремі ідеальні форми. Але сократична діалектика безумовно є мистецтвом виявлення суспільних суперечностей у формі мислення. На дуже серйозному та наївному рівні донаукових понять Сократ захоплююче досліджує, як породжуються у суспільстві протилежні думки та як вони співвідносяться із суспільством як цілим. Воно вже уявляється як криниця істини, але ще не розумієть-

ся такою саме як втілення суспільної практики. Конфлікт частини та цілого, що покладений у основу цілої епохи економічної суспільної формації або класових суспільств, вперше висловлюється Сократом у кращій на той час теоретичній формі. Ця форма відразу породжує окреме вчення про моральність, або, краще казати, практику моральності, котре створив Сократ. Одною із античних рис у його спадщині було те, що теоретичне вчення та моральність безпосередньо збігаються, не мають окремої форми. Бо протилежності античний мислитель бере із безпосереднього життя суспільства, котре *виявляється у розмові*. Що стосується Гегеля, то протилежності, котрі він досліджує, беруться звідки завгодно, але не із розмов. Отут бачимо рідке, але вкрай тверде подолання ним вербалізму, або перебільшення значення слова. Одною із головних думок Гегеля, котру він зміцнив в себе після закінчення «Феноменології духу», була та думка, що сократичний співрозмовник має бути завжди із нами. Він не заперечує сократовської діалогічної спадщини, але пропонує наче кращу підготовку до початку сократичної розмови. Йдеться про те, щоби у кожному понятті бачити протилежне та зберігати рацію цього розгляду. Йдеться також про те, щоби «передбачити» істину у доводах співрозмовника. Суспільні проблеми гегелівського часу та наполеоновські війни охоплювали набагато більше народів, ніж пелопонеська війна – теж найбільш руйнівна та широка за простором на свій час, принаймні для Греції-Еллади. Але як ці війни були дуже різними у технологічному сенсі, так їхні теоретичні наслідки були різними у теоретичному сенсі. Із зростанням потужності природних сил, що може поставити собі на користь людство, повільніше, але зростають і суспільні сили людства та складність теоретичних проблем. Саме тому Гегель не наполягає саме на процесі діалогу, він пробує вичерпати рацію сократичного співрозмовника у процесі розуміння перетворення протилежностей одна на одну. Це віддалення від безпосередності спілкування одночасно стає новим кроком у розвитку *критики*.

Сократична критика як теоретичне підґрунтя стратегії свідомих змін суспільства одразу прекрасна та наївна. Сократ має своє особисте життя та своїм впливом намагається зробити критику суспільства. Його смерть, що доводить велику силу його теоретично-моральної концепції, робить його одночасно найбільш впливовим політиком та найбільш символічним представником теоретичного мислення. Видатний польський матеріаліст Марек Ян Семек пише у статті «Чому Сократ?»/«Dlaczego Sokrates?»: «Можна не знати взагалі нічого про філософію, можна навіть не знати нічого, окрім цього одного імені.

Але про Сократа чули всі й всі знають, що саме він був «філософом». Сміливо можна стверджувати, що це ім'я стало для нас найбільш коротким і найбільш знаним символом філософії взагалі».

На час Гегеля суспільство вже не лишає способів практичної дії, близьких до сократичних. Це вже не кажучи про те, що Афінська республіка, котру Сократ намагався зробити передовим суспільством свого часу, дуже швидко, за кілька поколінь, деградує до бездержавної залежної провінції одного із незалежних імператорів великої імперії Олександра Македонського. Саме це відчуває Гегель вже на початку своїх філософських досліджень. Він стає та лишається дуже відомим у своєму середовищі завдяки таким висловам про складні закони суспільних дій, як «іронія історії», «діалектика пана та раба» та подібним. Щодо критичних мотивів, Гегель лишається не дуже результативним, бо примушений обмежуватись Університетом, котрий на той час був сферою ідеальною, а не практичною, не матеріально-виробничою дією. Але ж у мисленні Гегеля заходить настільки далеко, що його навіть зараз декотрі вважають за краще «не розуміти», щоби не розуміти його відомих матеріалістичних послідовників зокрема з Німеччини, Росії та України.

Гегель не може довести критику до повного розуміння суспільних процесів, хоч розуміє, що геройський вчинок Сократа – це тільки камертон, а не реальний інструмент для того, щоб переробити суспільство. Подібне ж розуміння має Фіхте. Звідки ж вони пробують взяти зразок реального змінення суспільства, реальну форму розуму, котрий у свій час був втілений у сократичній спадщині? Німецькі мислителі мають перед собою реальний сократичний зразок у діяльності Готтольда Ефраїма Лессінга, котрий довів Німеччину від тухлого снобізму у нечисленних освічених прошарках суспільства до розвитку теорії світового рівню. Він був активним і вмілим полемістом, котрий забезпечив Німеччині помітне місце у білотеоретичному русі свого часу міжнародною полемікою проти псевдокласичної драми. Саме тому, через полеміку Лессінга та педагогічний успіх його численних полемічних кампаній, Гегель вважає діалогічний шлях вичерпаним та пробує дослідити більш глибокі закони розуму ніж ті, що діють тільки у полеміках, хай міжнародних і напружених. Ці гегелівські досягнення треба співвідносити із сучасністю, коли численні маси людю живуть із рівнем свідомості, котра була пересічною у сократівський час, коли лише трохи більш поширений у народі рівень свідомості, на якому ґрунтувався Лессінг.

Критичний момент у теоретичних концепціях є саме те, що тех-

нологічний момент у технічних гіпотезах. Саме тому не дивно, що справжня суспільна наука починається із матеріалістичного підходу, котрий завжди панував у технологів (принаймні щодо фахової діяльності). Але він має, разом із тим, рахуватись із складним суспільним матеріалом, котрий постійно вагітний перетворенням протилежностей. Отут виходить, що гегелівське вгадування думок сократичного співрозмовника перетворюється на розуміння раптових труднощів від законів розвитку суспільних чи інших матеріальних процесів. Одночасно гегелівська діалектика стає етапом, завоювання якого має засвоїти кожен, якщо він хоче від античного рівню мислення дістатись сучасного, що вже матеріалістично розуміє суспільство як відкриту книгу діалектики. Обґрунтована практична критика суспільства є досконалим розумінням перетворення протилежностей, бо більш ніде це знання не набуває якоїсь помітної значущості. Бо вона – це критика основи сучасного суспільства, що породжує сучасну приватну власність, розподіл праці, класи, державу, професійний кретинізм, релігії, ідеології та інші перетворені форми людського життя. Така критика вимагає одразу знання того, як перетворити суспільну основу на протилежну – це найбільш практичне й значуще знання із тих, що стосуються перетворення протилежностей.

Сократична критика суспільства ґрунтується на силі його теорії та моральності. Теоретичне її значення велике, але безпосереднє суспільне значення зникає за кілька поколінь. Гегелівська критика суспільства полягає у розумінні надіндивідуальних сил, та на бажанні активно свідомо діяти у згоді із законами розуму, котрий являє себе у складних суспільних процесах. Тут практичний момент мінімальний, відповідно до того, що суспільство Лессінґа чи Гегеля не лишало їм надій на безпосередню широку практику з перетворення основ суспільства. Коли ж зараз ті, кому численні суспільні проблеми не лишають інших виходів, бажають підготуватись до ефективних у суспільно-технологічному сенсі дій, то їхня критика має мати не тільки теоретичне, але винятково практичне значення. Так значення може надати їм тільки така теорія, котра підготує їх не тільки до заперечень співрозмовника у сократичному діалозі, але й до «заперечень» таких матеріальних процесів, з котрих складається суспільне життя, тобто процесів, котрі робляться колективно та котрі проявляюся у діяльності великих людських мас.